
ДЕМОГРАФСКИ АСПЕКТИ НА НАЦИОНАЛНАТА НИ СИГУРНОСТ

Снежана ДИМИТРОВА*

DEMOGRAPHIC ASPECTS OF THE BULGARIAN NATIONAL SECURITY

Abstract: *This report analyses the essence and the specific characteristics of the demography of our national security. On this basis the factors and the measures undertaken by the State are analysed in respect of the population as a factor for the national security and for the decrease of the risk from demographic, social and economic differences. Without the most important resource on the planet- the population, every country is foredoomed and it cannot develop concepts if it doesn't take care for the welfare and reproduction of its own population. The deterioration of the population indexes as well as its unequal territorial distribution have negative impact on the economy and on the national security itself.*

Key words: *demographic problems, demographic security, demographic factors, national security, demographic policy*

Населението на България, неговият брой, движение, естествен прираст и териториално разпределение са резултат от историческото и икономическото развитие на страната. **Населението** е активен елемент в системата на общественото производство. Човешките ресурси в страната определят мястото и ролята ѝ в региона и света. Населението е носител на производствени отношения в качеството си на производител и потребител. Населението се характеризира с демографски и социално-икономически характеристики.

Населението на България, неговият брой, естествен прираст и разпределение е резултат от историко-икономическото развитие на страната.

* Авторът е доцент, доктор във Висшето училище по сигурност и икономика – Пловдив.

Говорейки за проблемите на населението в аспекта на националната сигурност, е нормално да засегнем не само един сектор, не само един аспект, не само една тема. Измеренията на сигурността са свързани с нейното планиране, начертаните насоки за развитието ѝ. Обсъждайки я, няма как да подминем и темата за демографската политика. От многото определения, които имаме за държава, приемаме, че държавата е създадена, за да се гарантира сигурността на цялото общество и на териториалната ѝ цялост. В този ред на мисли демографската политика и стратегия на една държава са основополагащи за нейната национална сигурност. Без най-важния ресурс на тази планета – хората, всяка държава е обречена, не може да прави грандиозни планове и да развива концепции, ако не се грижи за благоденствието и възпроизводството на собственото си население.¹ От демографска гледна точка населението се характеризира с различни **демографски показатели** – брой, гъстота, движение – естествено (раждаемост, смъртност, естествен прираст), механично (вътрешни и външни миграции), структура на населението (полова, възрастова, брачна, селищна, образователна, етническа, религиозна).

Броят на населението е количествен демографски показател, отразяващ демографските и социално-икономическите изменения в страната. Броят на населението има важно стопанско значение. От една страна, той е свързан с формирането на трудовите ресурси, а от друга, влияе върху потреблението.

Данните от преброяванията от XVIII век до сега показват обща тенденция на нарастване. При преброяването през 1887 г. населението е 3,1 млн. души. От Освобождението до 1934 г. броят на населението се удвоява. След този период темповете на нарастване не са високи и през 1985 г. населението достига 8,9 млн. души. Следващите години могат да се определят като тежък поврат в динамиката на населението на България. Основни причини за това са намаляването на раждаемостта, бързото влошаване на възрастовата структура на населението поради емиграция на младо население след промените през 1989 г.

Животът в България е динамичен и има непостоянни прогностични величини, свързани с ниските репродуктивни нагласи на населението, високия миграционен поток на население предимно до 30-годишна възраст. Населението е основен субект на нацио-

¹ **Димитров, Д.** Оценка на фактора транспортно-географско положение в регионалното и локалното развитие на Североизточна България. – В: Годишник на Софийски университет, кн. 2, Т-110, 2018.

налната сигурност във всяка държава. Демографските процеси влияят на икономическата, социалната и политическата сигурност в България. В проучването се анализира демографската криза – ниската раждаемост, високата смъртност, отрицателният естествен прираст, сравнително ниската продължителност на живота, увеличаващата се средна възраст на населението, намаляващият коефициент на демографско заместване.² Демографската ситуация на една територия се определя от различни икономически, политически и социални фактори, а от своя страна тя влияе на всички сфери на общественно-политическия живот. През последните 30 години се промени ценностната система на хората. Тази промяна рефлектира и върху демографските процеси в България. Тези процеси не се различават от онези в държавите от ЕС. За малко повече от един век броят на населението ни варира, както следва:

- 1900 г. – 3 744 283 души;
- 1934 г. – 6 077 939 души;
- 1985 г. – 8 948 649 души;
- 1992 г. – 8 487 317 души;
- 2011 г. – 7 364 570 души.

Факт е, че технологичните нововъведения навлизат все повече и повече в употреба. Не могат да се отрекат ефективността и функционалността на техническия прогрес. Но е неоспорим фактът, че в някои сфери човек няма как да бъде заместен от роботи и технологии. Основните насоки, по които трябва да се мисли и да се работи, са подобряването на условията на живот, увеличаването на неговата продължителност, намаляването на смъртността, увеличаването на раждаемостта, а също така и на заетостта. Негативно влияние върху нагласата за отглеждане на деца оказват несигурността на работното място и недобрата икономическа ситуация, ниският стандарт на живот, несигурността и недоверието в здравната система. Нужни са мерки, които да спрат „изтичането на мозъци“ от родината и реализацията им в държави от различни континенти, било то и в името на науката. През 2006 г. се приема „Национална стратегия за демографско развитие 2006 – 2020 г.“. Тя предвижда намаляване на детската и майчината смъртност.

Тази стратегия е разработена преди всичко за да бъдат овладени негативните тенденции, които са обхванали възпроизводството на нацията. По прогнози на НСИ при неблагоприятни обс-

² **Льондев, А.** Предизвикателства в икономическото развитие на България. – В: *Годишник на ВУСИ*, том XV, 2018, с. 85 – 106. ISSN 2367-8798.

тоятелства през 2060 г. населението на страната ще е около 5 145 000 души.

Обезлюдяването на една държава и нейната територия крие сериозни рискове. На карта се залага икономическото развитие на страната, тъй като в много отрасли започват да намаляват работните места, много предприятия фалират, намалява и квалифицираната работна ръка, и трудоспособното население, непрекъснато спадат притокът на инвестиции и нивото на потреблението. Всичко това обрича населението, останало по тези земи, на несигурност, нисък стандарт на живот, липса на перспектива за семействата и липса на мерки за промяна на ситуацията. Като пример може да бъде дадена Северозападна България, която е най-бедният регион в ЕС.

Демографските проблеми се изразяват в отрицателния естествен и механичен прираст. Естественото и механичното движение имат ясноизразена териториална диференциация, изискваща специфична регионална политика, насочена към преодоляване на контрастите в условията на живот между обезлюдяващи райони и високоурбанизирани градски агломерации.³

През последните десетилетия все повече нараства значението на демографските проблеми като фактор на националната ни сигурност. Демографският фактор е онзи, който има отношение към динамиката на популацията на населението с българско самосъзнание. Именно този фактор започва да играе все по-голяма роля за националната сигурност на нашата страна. В началото на XX век България е европейската страна, която се характеризира с изключително висока демографска динамика – висока раждаемост от 28 на 1000 души, което ѝ позволява сравнително за кратки срокове да преодолее огромната загуба на човешки ресурс по време на двете национални катастрофи – след Междусъюзническата и след Първата световна война. Като много важен фактор за тази демографска ситуация може да се посочи икономическото развитие на страната ни, която е типично земеделска, с многобройно дребно земеделие и животновъдство и съответен модел на възпроизводство на нейния човешки ресурс. Така че въпреки високото равнище на смъртност, в частност и на детска, високата раждаемост, която е резултат от модела на многодетното селско семейство, позволява

³ **Михайлов, М.** Демографската криза и националната сигурност на България. – В: *Сборник с доклади от международната научна конференция на тема „Съвременни заплахи за сигурността на Европа“*, ВУСИ, Пловдив. Пловдив: П. Хилендарски, 2016, с. 104 – 109. ISBN 978-954-92776-0-9.

да се поддържа благоприятен естествен прираст и съответно общо увеличаване на населението на страната. Със започналата от началото на 50-те години на XX век ускорена промяна, включително и модернизация, на обществото чрез индустриализация, механизация, използване на НТП, химизация и др., се променят и демографските показатели. Започват урбанизация и миграционен поток от освободената работна ръка в селското стопанство. Създават се условия демографската динамика да придобие параметри, типични за европейските държави, т.е. създава се моделът на едно-двудетното градско семейство. Въпреки този модел населението на България се увеличава. Намалена е силно детската смъртност, наблюдава се увеличение на средната продължителност на живота. Това означава изграждане на верига от социално-икономически мероприятия, базирани на стратегия за демографско възвръщане на България. За съжаление, в средствата за масова информация у нас този съдбоносен проблем или се премълчава, или като правило се говори за демографски проблем и демографска ситуация. Тоест определено се понижава степента на опасността от последиците на този процес. Това води до невъзможност в дневния ред на обществото да се води дебат и да се предприемат адекватни мерки за преодоляване на този процес. А е известно, че първата стъпка за гореспоменатите решителни действия е да се осъзнае проблемът като такъв. Да се надяваме, че осъзнаването ще настъпи, за да може да се мобилизира целият все още останал ни интелектуален, физически и демографски потенциал.

От началото на XX век в България има траен и устойчив демографски растеж. В края на 80-те години обаче в страната настъпват някои процеси, които касаят промени в общественото-политическия, икономическия и политическия живот. Променят се териториалното разпределение, броят, възрастовата структура на населението. Сменят се социалната и икономическата система, отварят се границите, което оказва своето категорично влияние върху демографските процеси и тенденции у нас.

Най-общо казано, в България имаме също така спад на браковете, висок процент на разводите, висока смъртност, ръст на броя на извънбрачните деца, увеличаване на броя на емигрантите, твърде ниско покачване на раждаемостта.⁴

Трябва обаче да се отбележи, че се наблюдава изключителен ръст на раждаемостта в малцинствените групи, а като се има пред-

⁴ **Михайлов, М.** Социално-икономически проблеми на глобализацията. – В: *Годишник на ВУСИ*, том XIV, Пловдив: ВУСИ, 2017, с. 94 – 99. ISSN 2367-8798.

вид нивото на интеграция на тази част от населението, това изисква специални политики за неговата интеграция и реализация. Характерното за тях е, че трудно се приспособяват към обществото и неговите ценности и разбирания. Освен това голям е процентът на престъпността, извършвана точно от представителите на това население. Това население не е образовано и не може да участва на пазара на труда. Какви са изводите, които следва да си направим? Ако не бъдат взети спешни мерки за овладяването на демографския срив, България я чакат много трудни времена. Икономическата ситуация само може да се влоши, населението и страната да обеднеят, зависимостта от външни фактори и сили да се увеличи многократно, което ще постави под въпрос и самата сигурност на държавата. Бих се впуснала в обяснения какви според мен мерки би следвало да се вземат, да изложа моето лично виждане по въпроса, но смятам, че така ще се отклоня от зададената тема – демографската политика като фактор за сигурността.

Ако трябва да степенувам по важност националните интереси на една държава, бих подхождала по следния начин: най-важният интерес е осигуряването на хора, на качествен човешки потенциал за провеждането на всеки един останал интерес на страната. Днес наблюдаваме повишаване на битовата престъпност предимно от необразованото и неработещо население в съответните региони.⁵ От друга страна при тези положения на обезлюдяване се създават условия за повишаване на имиграцията, но тя трудно се контролира, което отново поставя под въпрос сигурността на местното население. Една държава, подложена на негативни демографски тенденции, трябва да положи всички усилия за преодоляване на неблагоприятната ситуация да разработи и активна и адекватна имиграционна и демографска политика. За България например това може да се случи, като се даде приоритет на получаване на гражданство на хора, доказали българския си произход и корени; може да се помисли за оземляването им и намирането на работа. По този начин те лесно биха се интегрирали в обществото, лесно биха станали пълноправни граждани.

В крайна сметка трябва сериозно да се замислим над това за кого и за какво правим всичко това. Въпросът за възпроизводството на нацията не бива да се оставя отворен, а да намери своя бърз и

⁵ **Ненков**, Петър. Рискове и заплахи за националната сигурност на Република България и ролята на въоръжените сили. В: *Сборник* с доклади от международната научна конференция „Съвременни заплахи за сигурността на Европа“, 15 – 16.04.2016 г. Пловдив: ВУСИ, с. 147 – 160. ISBN 978-954-92776-0-9.

навременен отговор, защото, колкото и болезнено да звучи, ако процесът на непрекъснато намаляване на населението не бъде овладян навреме, може да се стигне до необратими процеси. Що се отнася до сигурността, вече споменах, че хората са нейният основен двигател. Усещането за намаляване на сигурността е в резултат на недостиг на пари и хора. Има ли хора, и то образовани, ще има работа и производство, ще има средства и ресурси, ще има големи възможности за осигуряване на сигурност на населението. Като цяло, когато има растеж и просперитет, негативните тенденции, особено демографските, отслабват и не се усещат толкова много. Това е много удобен момент да бъдат вкарани в управляеми коридори и да се намери верният път за тяхното преодоляване. Всичко зависи от нас и от стъпките и решенията, които ще предприемем, за да гарантираме нашето бъдеще и сигурност, за да поддържим и живеем в развиваща се и модерна държава, в която най-ценният капитал са хората и техните успехи и постижения.

Като най-обезлюден район в България се смята Северозападният, а за демографски най-населени се смятат районите в Горнотракийската низина и София. Когато изтъкваме, че демографската криза засяга националната ни сигурност, трябва да имаме предвид, че това има и съвсем пряко отражение – възникването на сериозния проблем за окомплектоването с кадри на системата за национална сигурност. За смекчаването на демографската криза са необходими няколко условия като предпоставка за постигане на ефективни резултати: политическа воля, политически консенсус за стратегията и целите при решаването на тези проблеми, държавна политика. Българската държава трябва да започне да инвестира в човешките ресурси, в качеството ни на живот – здравето, околната среда и образованието, условията на труд и жизнения стандарт. Подобряването на жизнения стандарт ще създаде условия и ресурси за разпределение и стимулиране на по-добри демографски процеси, насочени към постигането на сочената от експертите прагматична цел за демографската ни картина – ефективно възпроизводство, изразяващо се в ниска раждаемост, ниска смъртност, висока средна продължителност на живота.

Демографските процеси са силно инертни и инерционни. Вярно е, че каквото и политическо, икономическо, социално и демографско инженерство да прилагаме, някои тенденции са труднообратими. На тези процеси не може да се повлияе. Но можем да направим така, че да повлияем на това как те ще протичат. И така

да забавим максимално техният ход. Държавата не може повече да абдикира от проблемите на демографската криза.

В заключение можем да кажем, че за подобна политика не са нужни мащабни финансови ресурси. Финансовата обезпеченост за решаване на демографските проблеми е важна, но тя не е всичко.

Важна е ролята и на гражданското общество и българския бизнес, които да се включат в реализирането на тези политики. Известни са ни примери от различни добре справящи се държави, чиито ресурси и финансови възможности са подобни на тези на България. Държавата ни трябва да е с ясно формулирани стратегически интереси, ясна политика, която не плаща данък на стратегически геополитически заблуди, следва европейското си бъдеще и поставя на първи план националните цели, ценности, бъдеще.

Литература

1. **Димитров, Д.** Оценка на фактора транспортно-географско положение в регионалното и локалното развитие на Североизточна България. – В: *Годишник на Софийския университет*, кн. 2, Т-110, 2018.
2. **Льондев, А.** Предизвикателства в икономическото развитие на България. – В: *Годишник на ВУСИ*, том XV, 2018, с. 85 – 106. ISSN 2367-8798.
3. **Михайлов, М.** Демографската криза и националната сигурност на България. – В: *Сборник с доклади от международната научна конференция на тема „Съвременни заплахи за сигурността на Европа“*. Пловдив: П. Хилендарски, 2016, с. 104 – 109. ISBN 978-954-92776-0-9.
4. **Михайлов, М.** Социално-икономически проблеми на глобализацията. – В: *Годишник на ВУСИ*, том XIV, 2017, с. 94 – 99. ISSN 2367-8798.
5. **Ненков, Петър.** Рискове и заплахи за националната сигурност на Република България и ролята на въоръжените сили. – В: *Сборник с доклади от международната научна конференция „Съвременни заплахи за сигурността на Европа“*, 15 – 16.04.2016 г. Пловдив: ВУСИ, с. 147 – 160. ISBN 978-954-92776-0-9.
6. **Статистически** годишник на НСИ. София, 2019, с. 18 – 32. ISSN 1313-9428. [онлайн]. <http://www.nsi.bg>.